

Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağızında ünlü uyumlarına aykırı gelen tipolojik durumlar

Harun BEKİR¹

APA: Bekir, H. (2019). Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağızında ünlü uyumlarına aykırı gelen tipolojik durumlar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö5), 14-22. DOI: 10.29000/rumelide.606060.

Öz

Türk ağızlarının araştırılması ve incelenmesinde günümüze kadar çeşitli yöntemler uygulanmış ve bu dil varlıkları çeşitli yönlerinden gösterilip tanıtılmıştır. Bulgaristan'daki Türk ağızları yirminci yüzyılın başlangıcından bu yana bilginlerin dikkatini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur. Sözkonusu Türk ağızlarının ünlü değişimleri, bir kısım Anadolu ağızlarında görülebilecek türden olmasına karşılık kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Ağız özellikleri yazılı kurallara bağlı değildir. Nevrokop Türk ağızlarında da yazı diline aykırı gelen bazı durumların olması çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. En tipik özellikleri de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulmasıdır. Bu bildirimizde de Nevrokop Türk ağızlarında ünlü uyumlarına aykırı gelen tipolojik durumlara değinmek istiyoruz. Önümüzde duran niyet ve amaçlarımızı gerçekleştirmek için de saha çalışmaları yaptık, malzeme derleyip topladık ve bu sorunlarla ilgili kaynakları ve kitapları bir bir taradık. Söz konusu ağızlarda görülen ünlü uyumsuzluklarının bir kısmı bu bölge ağızları için karakteristik özellik taşıyarken, bazıları da belirli ses bilgisi özellikleriyle açıklanabilen ve Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinde görülen ünlü uyumsuzluklarıdır.

Anahtar kelimeler: Bulgaristan, Nevrokop, Türk ağızları, ünlü uyumların bozulması.

Tipolojik conditions concerning vokal conformities in Gotse Delchev (Nevrokop) Turkish origins

Abstract

Various methods have been applied to investigate Turkish dialects, so these local language entities have been shown and presented in various ways. Since the beginning of the twentieth century, Turkish dialects in Bulgaria have attracted the attention of scholars and have been the subject of research. Famous changes in the Turkish dialects can be seen in some Anatolian dialects, drawing attention with their unique features. There are some cases contrary to the written language in Nevrokop Turkish dialects as opposed to written rules in regional dialects. Therefore, there are typological situations that are contrary to words and word forms besides the adaptation of big and small vowels. In other words, the Turkish dialects, we focus on, are the dialects of the Western Balkans, and the most typical features of their famous harmony are that their adaptation is distorted in various situations. In this paper, we would like to mention the typological conditions of the Nevrokop Turkish dialects which are contrary to the famous harmony. In order to realize our intentions and objectives, we conducted field studies, collected materials, scanned the resources and books related to these problems. Some of the mismatch in the aperture opening is specific for this

¹ Assist. Prof. Dr. University of Plovdiv Paisii Hilendarski (Plovdiv, Bulgaristan), harun.bekir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2340-939X [Makale kayıt tarihi: 12.06.2019-kabul tarihi: 18.08.2019; DOI: 10.29000/rumelide.606060]

area; it explains some of the specific features and voice information mismatches between Turkish dialects.

Keywords: Bulgaria, Nevrokop, Turkish dialects, deterioration of famous harmony.

Giriş

Bulgaristan'ın güneybatısında Blagoevgrad (Cuma-i Bâlâ) iline bağlı olan ve eski adıyla Nevrokop diye bilinen Gotse Delçev, Mesta (Karasu) vadisinde bulunup Pirin ile Rodop dağlarıyla çevrilmektedir. Yunanistan sınırının 22 km kuzeyinde olan bu kasaba, deniz seviyesinden 508 metre yükseklikte, ve kısmen Akdeniz iklimi etkisi altındadır. 1951 yılında Nevrokop'a Gotse Delçev adı verilmiştir. Gotse Delçev'in güneyinde ve 2212 metre yükseklikte Alibotuş tepesi bulunmaktadır. 1951 yılında bu tepeye Gotsev Vrih adı verilmiştir. Kasaba yakınlarında, dağ sırtında geçit veren ve Papaz Çayır diye adlandırılan yer bulunmaktadır. Bu yerin en yüksek noktası 1395 metredir. Papaz Çayır, Götse Delçev'in en güzel tatil yerlerinden biridir. Eskiden burada Eflaklı çobanların oturduğu bir köy bulunmaktaymış. Gotse Delçev'in güneydoğusunda küçük bir ova bulunmaktadır. 25 km uzunlukta ve 10 km genişlikte olan bu ovanın ortasından Mesta (Karasu) nehri akmaktadır. Ovanın batısında Pirin, güneyinde ise Bozdağ bulunmaktadır. 19. yüzyıla kadar Nevrokop, bayındırlaştırılması ihmal edilen bir kasabayken 20. yüzyılın ikinci yarısından ise gelişip güzelleşmesi, hayat şartlarının uygun duruma getirilmesi için üzerinde çalışılmıştır. Eski dar sokakların hemen hemen hepsi genişletilip düzeltilmiş ve birçok güzel binalar inşa edilip sıralanmıştır. 1926 yılına kadar Nevrokop'un nüfusu 7200 kişiyi aşmamaktadır. Nüfus sayısı 1934 yılında 8767, 1946 yılında 11115, 1956 yılında ise 12526 kişiye ulaşmaktadır. Bulgaristan Milli İstatistik Enstitüsü'nün verilerine göre günümüzde Gotse Delçev'in nüfusu 18353'tür².

Osmanlı döneminde yoğun Türk nüfusu olan bölgede, günümüzde Türkler Gotse Delçev'in doğusunda, Karasu nehrinin karşı yakasında Dıbnitsa, Hvostane ve Blatska köylerinde yaşamaktadır. Dıbnitsa köyü Gotse Delçev'den 9 km mesafede, Gırmen Belediyesine bağlı bir köydür. Köyün civarında Orta Çağlardan bir kale harabeleri bulunmaktadır. Dıbnitsa'dan 3 km doğuda ve yine Gırmen Belediyesine bağlı Hvostane köyü bulunmaktadır. Bu köyün adı kaynaklarda 1934 yılına kadar Fustane olarak geçmektedir. Blatska köyü, Dıbnitsa'dan 5 km mesafede, Hacidimovo (Singirti) Belediyesine bağlı bir köydür. Sözü geçen bu köy sakinleri asırlar boyunca geçimini tarımcılıkla sağlamıştır. Bulgaristan Milli İstatistik Enstitüsü'nün 2011 yılındaki nüfus sayımına göre bölgede 2079 Türkçe konuşan kişi belirlenmiştir, ki bunlardan 693 kişi Dıbnitsa, 428 kişi Hvostane, 195 kişi de Blatska köylerinde yaşamaktadır³.

Yöntem

Bu bildirimizde Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzında ünlü uyumlarına aykırı gelen tipolojik durumlara değinmek istiyoruz. Bunun için Bulgaristan Türk ağzları ve genelde Balkan Türk ağzları üzerine yapılmış araştırmalarla ilgili kaynakları ve kitapları bir bir taradıktan sonra bu Türk ağzı üzerine bilimsel çalışmaların olmadığı veya çok sınırlı olduğunu tespit edildi. Dolayısıyla tarama yönteminin uygulanamayacağı sonucuna vardık. Önümüzde duran niyet ve amaçlarımızı gerçekleştirmek için de saha çalışmaları yaptık ve ses kaydı cihazıyla konuşmalar kaydedilerek metine dönüştürdükten sonra

2 <http://www.nsi.bg/bg/content/> (erişim 06.06.2019)

3 <https://www.nsi.bg/> (erişim 06.06.2019)

bu ağız üzerine daha yakından incelemeler yapmaya çalıştık. Ayrıca kendi memleketim olduğu için bu bölgedeki Türk ağızını yakından tanımam araştırmamızda yol gösterici olmuştur.

Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağızının Balkan Türk ağızlarındaki yeri

Balkanlardaki Türk ağızları yirminci yüzyılın başlarından bu yana bilginlerin dikkatini çekmiş ve araştırılmıştır. Anadolu Türk ağızları gibi Balkan Türk ağızları da bu coğrafyada farklı tarihî, coğrafi, sosyal ve kültürel şartlar altında oluşturulan ağızlardır. Bunun yanı sıra Balkan coğrafyasında başta Slavlar olmak üzere farklı dil ve kültürlerle etkileşim içinde bulunma vb. sebeplerle kendi içinde dallanmıştır. Balkan Türk ağızları üzerindeki çalışmaların, Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızları üzerine yapılan çalışmalarla başladığını söyleyebiliriz. V. Moşkov, 1903 yılında Balkanlar'ı dolaşır, Kuzeydoğu Bulgaristan'ı da ziyaret eder. Yeni Pazar'ın (Novi Pazar'ın) yakınında bulunan Pamukçu adında bir Türk köyünde çalışmalar yapar ve Pamukçu köyü Türk ağızı ile Besarabya'nın Beşalma köyü Gagavuz ağızını karşılaştırır (Moşkov, 1904).

Balkan Türk ağızlarının ilk incelemeler arasında Ignác Kúnos'un çalışmalarını da kaydedebiliriz. Ignác Kúnos, 1906 yılında atasözleri derlemesine dayanan "Rumelisch-türkische Sprichwörter" adlı makalesini yayımlamıştır. Kúnos'un derlemeleri Türk halk edebiyatı açısından olduğu kadar, diyalektoloji açısından da önemli sayılmaktadır (Németh 1981: 113).

Sofya Üniversitesi öğretim üyesi Dimitar Gacanov Bulgaristan Türk ağızları üzerine çalışmalar yapan ilk Bulgar araştırmacıdır. Gacanov, 1910 ve 1911 yıllarında Viyana İlimler Akademisine gönderdiği Kuzeydoğu Bulgaristan Türk ağızlarına ait iki ayrı raporu yayımlar (Olçay 1995: 11; Németh 1981: 115; Günşen, 2012).

Balkan Türk ağızları üzerine ilk yöntemli araştırmacısı Polonyalı Tadeusz Kowalski sayılmaktadır. Kowalski'nin 1931 yılında Encyclopédie de l'Islâm için yazdığı "Dialectes turks-osmanlis" adlı ansiklopedi maddesi ile 1933 yılında yayımladığı "Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du nord-est" adlı Kuzeydoğu Bulgaristan Türklerini ve Türkçelerini konu alan makalesi bu konuda önemli yer almaktadır (Olçay, 1995: 11-12; Németh, 1981: 115; Kowalski, 1933).

Bunlardan da anlaşılacağı gibi araştırılan Türk ağızları, konumuz olan Gotse Delçev bölgesiyle ilgili değildir. 20. yüzyılın ortalarına kadar yapılan incelemeler de bu bölgeden uzak köy ve kentlerinin Türk ağızlarına aittir.

Balkanlardaki Türk ağızlarının sınıflandırılması konusunda birçok araştırmacı fikir yürütmüş olsa da, bu alanda ilk ciddi denemeyi Macar Türkolog Németh yapmıştır. Balkan Türk ağızları üzerinde bilimsel yöntem ve gramerlik ölçütler kullanarak ilk sınıflandırma denemesini yapan Macar Türkolog J. Németh, kendisinden sonra sınıflandırma denemesi yapan araştırmacılar tarafından örnek alınmış, tasnif denemesini temel alarak kendi kriterlerini geliştirmişler ve tasniflerini yapmışlardır. Balkan Türk ağızları açısından Macar Türkolog J. Németh'in araştırmaları önemli bir yer almaktadır. Németh 1927-1938 yılları arasında Bulgaristan'da Türk ağızları üzerine metinler derlemiş, incelemeler yapmıştır. Németh'in bu konudaki en önemli çalışmalarından biri "Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine" adlı çalışmasıdır (Németh, 1981).

J. Németh, sekiz esasa dayanarak Balkan Türk ağızlarını Doğu ve Batı olmak üzere iki gruba ayırmıştır. Aralarındaki sınır Lom-Samıkov-Küstendil-Makedonya çizgisini göstermiştir. Gerçeğe çok yakın olan bu bölümlemenin hattı, Bulgar ağızlarının yat izoglosuna isabet eder. Németh, tasnifinde geçiş

ağızlarından da söz eder. Mesela, Lom'un çok daha doğusundaki Orechovo'da ve Güneybatı Bulgaristan'da Blageovgrad'da, daha ötede Gotse Delçev çevresinde de Batı Rumeli ağızları özelliklerini bulduğunu belirtir (Németh, 1981: 119-120). Böylelikle de Gotse Delçev ve yöresi Türk ağızları en nihayet araştırma konusu olmuş, hakkında da bazı bilgiler verilmiştir. Başta gelenler, üzerinde durduğumuz ağızın Batı Balkan Türk Ağızlarına ait olduğu, en tipik özelliklerinin de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulduğudur.

Németh'in öğrencilerinden G. Hazai Türk ağızlarının sınıflandırılmasına değinmiş ve hocasının tasnifini tamamlamaya çalışmıştır. Macar Türkolog G. Hazai, "Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine" adlı çalışmasında, Türk ağızlarının kuramsal olarak fonoloji, morfoloji ve morfofonoloji olmak üzere üç ölçüte dayandırılarak sınıflandırılabileceğini belirtir. Hazai, Doğu Balkan grubu içinde "Doğu Rodoplar Türk diyalektleri" ve "Deliorman diyalektleri"nin mevcudiyetinden söz etmektedir. Bununla birlikte Batı Balkan Türk ağızları arazisi içinde, özellikleri farklı olan Yürük ağızlarını ayırmayı uygun görmüştür (Hazai, 1971: 84-86). Ne yazık ki bu araştırmacı bizim Türk ağızını araştırdığımız bölgeyi ziyaret etmemiş, hakkındaki bilgileri dolaylı yollardan elde etmiştir.

Mollova, Németh'in (1981) tasnifine büyük oranda katılmakla birlikte, onun sınıflandırmasını kendisine göre tamamlamış, Balkan Türk ağızlarını Németh'ten farklı olarak iki değil de, Batı uç zonu, Doğu Rodoplar zonu ve Merkez zon olmak üzere üç ağız bölgesine ayırmıştır (Mollova, 1999).

Mollova'nın (1999) Batı uç zonu olarak verdiği ağız bölgesi, Németh'in Batı Rumeli grubuna yakın olmakla birlikte tamamen örtüşmemektedir. Németh'e göre iki sahayı ayıran çizgi Tuna'nın yanındaki Lom'dan doğuya doğru uzanır, güney yönünde Vraca'dan, Sofya'dan ve Samokov'dan doğuya doğru gider, sonra buradan batıya yönelir ve Köstendil'de yine güneye doğru ilerler, Yunanistan'da Selanik'ten geçerek Ege Denizi'ne ulaşır (Németh 1981: 119; Mollova 1999: 168). Mollova'nın sınırı biraz daha doğudan geçerek Batı uç zonunda Nevrokop, Blageovgrad (Cuma-i Balâ), Devin kasabaları ve onların etrafındaki köyleri içine alır. Németh'in Batı Rumeli ağızlarını Doğu Rumeli ağızlarından ayıran özellikler olarak gösterdiği sekiz ölçütten ilk altısı Mollova'nın Batı uç zonu için de geçerlidir.

Bulgar Türkolog Emil Boev de Bulgaristan Türk ağızlarının özellikleri, yayılışları ve gruplaşmaları bakımından değişik bir sınıflandırma yapmakta ve bu ağızları üç gruba ayırmaktadır: 1. Batı Bulgaristan Türk ağızları, ki kendi tarafından ikiye ayrılır: Kuzey Batı grubu (Köstendil ağızı dahil olmak üzere) ve Güney Batı grubu (arazisi içinde dağınık bir şekilde bulunan Yürüklerin ağızları); 2. Doğu Bulgaristan ağızları, ki kendi tarafından Mizya ve Trakya grubu olmak üzere iki büyük gruba ayrılır; 3. Doğu Rodoplar Türk ağızları, ki kendi tarafından küçük küçük ağızlara ayrılır⁴. Bu ağız gruplarının içinde başka başka alt ağız gruplarının da tespit edildiğini belirten Emil Boev'e göre, üç ana ağız grubunun şekillenmesinde Pirin Dağı ile Rodop Dağları arasındaki ağızları, yani Gotse Delçev (Nevrokop) ağızlarını Yürük ağızları olarak tanımlamakta ve özel bir yer aldığını belirtmektedir. Ayrıca 1978 yılında düzenlenen I. Milli Türkoloji Kongresi'nde Emil Boev'in sunduğu "Güneybatı Bulgaristan Türk Ağızlarında Gelecek Zaman" başlıklı bildirisini bu ağızlardaki özel bir duruma değindiği anlaşılmaktadır. Böyle bir bildirin sunulduğunu Ali Eminov'un⁵ "Turkish Language/Dialects in Bulgaria/Balkans and Related Materials" derlemesinden ve Cemile Uzun'un "Balkanlarla İlgili Türkiye'de Yapılmış

4 Emil Boev'in sınıflandırılması, Sofya Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nde kendisi tarafından verilen Diyalektoloji dersindeki ders notlarından alınmıştır.

5 https://www.academia.edu/3292360/Bibliography_Turkish_Language_and_Dialects_in_Bulgaria (erişim 06.06.2019)

Çalışmalar” adlı makalesinden anlamaktayız (Uzun 2018: 149). Ancak “Birinci Milli Türkoloji Kongresi/Tebliğler”⁶ (1980) kitabında söz konusu bu çalışma makale olarak yer almamaktadır.

Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzında ünlü uyumuna aykırı gelen tipolojik durumlar

Yazı dilindeki ünlülerin kullanımının gelişigüzel olmadığını ve dizilişlerinin çeşitli kurallara bağlanmış olduğunu biliyoruz. Buna göre ses olaylarından büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumundan söz edilir. Türkçenin en tipik özelliklerinden olan bu kurallar araştırdığımız bölge ağzında da vardır. Örnek olarak büyük ünlü uyumuna uyan sözcük ve sözcük biçimleri (*alma, vakit, kardaş, yarın, orman, işçiler, inekler, evde*) olduğu gibi, küçük ünlü uyumuna uyan sözcük ve sözcük biçimleri (*güzel^o, demet, gül^omek, demirci, balık, koyruk, inişte, kulak, sıcak*) de vardır. Ayrıca Nevrokop Türk ağzlarında yazı diline aykırı gelen bazı durumların olacağı çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. Başka bir deyişle üzerinde durduğumuz Türk ağzları Batı Balkan Türk ağzlarına (diyalektlerine) ait oldukları ve en tipik özelliklerinin de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulmasıdır. Bu çalışmamızda, üzerinde fazla araştırmalar yapılmadığı için hakkında çok az bilgi bulunan Nevrokop Türk ağzının bazı özelliklerini ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Yaptığımız incelemeler sonucunda ünlü uyumuna aykırı gelen tipolojik durumları şöyle sıralayabiliriz:

İki veya çok heceli sözcüklerin sonunda /ı/, /u/ ve /ü/ ünlüleri bulunmaz. Kök ünlüsü ne olursa olsun, sözcüğün sonunda açık hecedeki ünlü ses uyumuna uymaz ve her zaman /i/’dir: *alti, kuzi, ayri, kapi, kuyi, kuti, buri, üti, aci, yazi, turşi, komşi, küpri, saygi* vb.

Tek varyantlı bazı eklerde sadece /i/ bulunması ya da kelime sonunda /ü/, /u/ ve /ı/’ya karşılık sadece /i/’nin kullanılması Batı Balkan Türkçesinin ağzları için karakteristiktir. Bu durumlarda Türkiye Türkçesinde ünlü uyumunun bulunduğu şekiller standartlaşmıştır. Batı Balkan Türk ağzlarının özelliklerinden bahseden araştırmacılar (Németh 1980-1981; Friedman 2002; Hasan 1997; Eckmann 1960; Günşen 2009) da söz konusu özelliği tespit etmiş ve kelime sonunda dar ünlülerden sadece /i/ vardır demektedirler. Gürer Gülsevin de “Rumeli Türkçesi Çerçevesinde Türk ve Balkan Dillerinin Etkileşimi” adlı makalesinde bu konuya deyinmiş ve bu özelliğin sebebini araştırmıştır. Başka araştırmacıların da konuyla ilgili görüşlerini ve varsımlarını değerlendiren Gürsevin, bu ağzlardaki kelimelerin sonunda sadece /i/’nin bulunmasını Eski Anadolu Türkçesinin saklandığı bir şekli olduğunu öne sürmektedir. Ancak araştırmacılar bu kelimelere çoğul ekinin hangi varyantı getirildiği konusunda bilgi vermemektedir. Araştırdığımız Nevrokop Türk ağzında ilginç bir durumla karşı karşıya gelmekteyiz. Yukarıdaki örnek sözcüklere çoğul eki son hece ünlüsüne göre değil, önceki hece ünlüsüne göre getirilir: *altılar, kuzular, kapılar, avlılar, kuyular, altılar, kapılar* vb.

Ünlü uyumunun bozulduğu kelime köklerinde görüldüğü gibi, onlara getirilen eklerde de görülür. Bu durum hem çekim eklerinde, hem de yapım eklerinde görülmektedir. Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzında büyük ünlü uyumunda kural dışı aşağıdaki, durumları tespit edilmiştir:

Görülen (belirli) geçmiş zaman ekinin kişi eki almadığı taktirde, yani 3. kişi tekil biçiminde her zaman *-di/-ti*’li şekil gelir: *oynadi, bakti, kapti, aldi, kaçti* gibi. Ancak 3. Çoğul şahıs eki getirildiğinde, son hecedeki ünlüye değil de ondan önceki hecelere uyarak kalın olur: *oynadılar, baktılar, kaptılar, aldılar*.

6 İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi – Kervan Yayınları, İstanbul, 1980.

Ayrıca aynı örneklerde 1. ile 2. kişi tekil ve çoğul biçimlerinde zaman ekindeki ünlü kalın olur: *oynadım, oynadın, oynadık, oynadınız, baktım, baktın, baktık, baktınız, aldım, aldın, aldık, aldınız* vb.

Yükleme (belirtme) durumu ekinin de ünlü uyumuna göre varyantları yoktur: *kızı, kızları, adamı, adamnari, koli, kollari, umuzi, umuzlari, burni, burunnari, buni, bunnari* vb.

Üçüncü kişi iyelik ekinin ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman /i/’dir: *anasi, odasi, adi, çapasi, analari, kapilari, odalari, adlari, topi* vb.

Meslek ve uğraşma ismi yapan + ci/+çi ekinin ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman + ci/+çi’dir: *sütçi, oyuncu, papuççi, almacı, ormancı* vb. Ancak son hece dışında diğer hecelerdeki ünlüler kalınsa çoğul eki kalın ünlülü +lar eki getirilir: *oyuncular, papuççular, almacılar, ormancılar* gibi.

+li yapım ekinin de ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman +li’dir: *boyalı, köyli, akıllı, paralı* vb. Ancak son hece dışında diğer hecelerdeki ünlüler kalınsa çoğul eki kalın ünlülü +lar eki getirilir: *akıllılar, paralılar* gibi.

Sıra sayılarını oluşturan ekin de ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman ekin sonu /i/ ile biter: *üçüncü, altıncı, dokuzuncu, onuncu* vb. Ancak son hece dışında diğer hecelerdeki ünlüler kalınsa çoğul eki kalın ünlülü +lar eki getirilir: *altıncular, dokuzuncular, onuncular*.

İlk hece dışında kelime içinde ve son kapalı hecede /i/ sesinin yerine /ı/ esi kullanılır: *senin, bizim, sizin, isterim, verir, biçerim, ederim, işim, işin*. Ancak bu sözcük biçimlerine başka bir ek getirildiğinde eklerdeki ünlü ince olur: *yerine, yerinde, bizimnen, verirdi, işimizden* vb. Son kapalı hecedeki ünlünün her zaman kapalı olması aşağıdaki sözcük biçimlerinde de ortaya çıkmaktadır:

İlgi (tamlayan) durumu ekinde ünlü her zaman kalın olur: *bâçenun, kapının, gelinin, sürünün, tütünun, gözlerinin/gözlernun* vb.

+llyapım ekindeki ünlü de her zaman kalın olup –hk ve –luk’tur: *kapılık, eşeklik, tütünnuk* gibi. Ancak önceki hecelerde ünlü inceyse –hk/-luk ekinden sonra gelen eklerdeki ünlüler de ince olur: *eşeklikler, eşeklikte, eşeklikten, tütünnukler, tütünnukte, tütünnukten* gibi.

Eylemlerin farklı çatılarında :

çekil-mek gezin-mek veril-mek,

girdir-mek kestir-mek çektir-mek

içir-mek geçir-mek pişir-mek

Eylemlerde geniş/şimdiki zaman eklerinde: *verir, bilir, g’atırır, biçerim, biçersın* vb.

Bilindiği gibi Türkçede eylem işletimi sırasında belli bir döneme kadar müstakil bir şimdiki zaman eki görülmemektedir. Eski Türkçe devresinden başlayarak takip edebildiğimiz metinlerde geniş zaman ve şimdiki zaman kavramını Orta Türkçe devresine kadar Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak kullandığımız –r, -Ar, -Ir biçimbirimleri karşılamıştır (Şahin 2006: 214). Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzında şimdiki zamanın kullanıldığı, ancak bu zaman kavramının bugün geniş zaman ekleri olarak bildiğimiz eklerle ifade edildiğini söyleyebiliriz. Fakat bu zaman çekiminde 1. kişi çoğul eki yazı dilindeki farklıdır:

biçersık (biçeriz) geçersık (geçeriz)

gidersık (gideriz) açarsık (açarız)

Görülen (belirli) geçmiş zaman eylemleri 1. ve 2. tekil ve çoğu kişi ekleri aldığı i > ı olur. Örnek olarak ilginç bir sözcükte yani “acele etmek” anlamında kullanılan “evetlemek” sözcüğünde görebiliriz:

evetledım *evetledık,*

evetledın *evetledınıs*

evetledi *evetlediler*

Ünlü uyumunun bozulduğu bir diğer tipolojik durum da eylemlerin olumsuzluk biçimlerindedir. Olumsuzluk eki, geniş/şimdiki zaman dışında, tek varyantlıdır ve her zaman *-ma*’dır: *işlemadi, işlememiş, işlemeycek, işlemesam v.s.*

girmadım *girmadık*

girmadın *girmadınız*

girmadi *girmadılar*

Görülmeyen (belirsiz) geçmiş zaman ekinin de ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman *-miş*’tir: *almış, oynamış, yapmış, bakmış, bulmuş, durmuş, atmış, takmış vb.*

Batı Balkan Türk ağızlarını inceleyen araştırmacılar da bu ekin tek varyantlı olduğunu ve sadece *-miş* şekliyle kullandığını tespit etmişlerdir (Ahmed 2006: 32). Yazı dilinde ise ünlü uyumuna giren bu ekin 4 varyantı vardır: *-miş, -miş, -muş, -müş*. Aslında bu ekin tek varyantlı *-miş* olduğunu sadece Batı Balkan Türk ağızlarında değil, Türkiye Türkçesi ağızlarının Doğu grubu ile Kuzeydoğu grubunda da tek varyantlı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Leyla Karahan, Kuzeydoğu grubu ağızlarının özellikleri arasında saydığı bu ekin tek şekilli olmasının Doğu grubu ağızlarına göre daha sistemli olduğunu söyler (Karahan 1996: 47). Metin Karaörs de Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve yöresi) ağızları ile Batı Rumeli ağızları arasında kıyaslama yapıp bu ağızların ortaklığından ve akrabalıklarından bile bahsetmektedir (Karaörs 2000: 97). Gürer Gülsevin ise “-miş ekinin eskiden 4 varyantlı iken bazı ağızlarda ünlü uyumu bozularak tek varyantlı hâle mi geldiği, yoksa eskiden tek varyantlı iken birçok ağızda ünlü uyumuna girerek 4 varyantlı mı olduğu” sorusunun cevabı aramakta ve “Eski Türkçe döneminde de Orta Türkçe döneminde de bu ek ünlü uyumuna uymamaktadır. Yani 4 varyantlı olması daha sonra gerçekleşmiştir. Tek varyantlı olan *-miş* şekli daha eskidir.” sonuca varmaktadır (Gülsevin 2015: 7). Ayrıca Gülsevin bu ekin “bazı Anadolu ağızları ile Batı Rumeli ağızlarında tek şekilli olması da, Köktürkçe metinleri anlamamıza yardımcı olmakta” ve “bu bilgi, tarihî ağızlar açısından bizi şu doğruya götürür: XVII. yüzyıl Batı Rumeli Türkçesi ağızlarında geçmiş zaman eki tek varyantlı olarak *-miş* şeklinde kullanılmaktaydı” diyor (Gülsevin 2015: 8). Dolayısıyla Gotse Delchev (Nevrokop) Türk ağızında bu ekin tek varyantlı *-miş* olması eski şeklini korumasından kaynaklandığını kesin olarak söyleyebiliriz. Ancak yukarıda kaydettiğimiz diğer örneklerde de olduğu gibi, *-miş* ekinin önceki hece ünlüsü kalınsa çoğul eki kalın ünlü *+lar* eki getirilir: *atmışlar, bakmışlar, oynamışlar, yapmışlar, bulmuşlar, durmuşlar, takmışlar* gibi.

Ünlü uyumuna göre varyantı olmadığını tespit ettiğimiz bir diğer ek de şart kipi ekidir ve bu ek her zaman *-se*’dir: *oynarse, bakarse, yaparse, tutarse, atarse, olurse* gibi.

Vasita (araç) durumu ekinin de ünlü uyumuna göre varyantları yoktur ve her zaman *+ilen > +y) len* şeklindedir: *kızlen, çantaylen, arabaylen, onunnen*.

Bilindiği gibi vasita hâli eki “+n”, Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde kullanıldıktan sonra, Osmanlıca döneminde kullanımdan düşmüştür. Eski Anadolu Türkçesinde asıl vasita hâli eki “+n” olmakla birlikte, “+la”, “birle”, “ile” şekilleri de kullanılmıştır. Ancak araştırdığımız bölge ağızında “+n” eki kullanımdan düşmemiş *+ilen > +(y)len* şeklinde korunmuş ve bir vasita (araç)

durumu eki haline gelmiştir. Araştırdığımız bölge ağzında bu ek halâ kullanılmaktadır: *çantasiylen, kazmasiylen, koliylen, arabaylen* vb.

Ancak 1. ve 2. kişi iyelik çekim ekini almış sözcüklerde bir gerileyici ünsüz benzeşmesi meydana gelip -ml- ve -nl- ses grubu -mn- ve -nn- şeklini almaktadır (-ml>-mn-, -nl>-nn-): *elinnen, kolunnen, babammen, babannen, anammen, anannen* v.s.

Ünlü uyumuna göre varyantı olmadığını tespit ettiğimiz bir diğer ek de /mi/ soru edatıdır: *Gidelim mi? Kalkalım mi? Yapar mi? Bakar mısın?*

Sonuç

Söz konusu Türk ağzında görülen ünlü uyumsuzluklarının bir kısmı bu bölge ağızları için karakteristik özellik taşıırken, bazıları da belirli ses bilgisi özellikleriyle açıklanabilen ve Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinde görülen ünlü uyumsuzluklarıdır. Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzındaki ünlü değişimleri, bir kısım Anadolu ağızlarında görülebilecek türden olmasına karşın kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağzında yazı diline aykırı gelen bazı durumların olacağı çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. Başka bir deyişle üzerinde durduğumuz Türk ağzı Batı Balkan Türk ağızlarına (diyalektlerine) ait olduğu ve en tipik özelliğinin de çeşitli durumlarda yazı dilindeki ünlü uyumuna aykırı gelen durumların var olduğudur.

Gotse Delçev (Nevrokop) Türkçesinin ayırıcı özelliklerinden bazıları kendi bünyesinde geçirdiği olağan gelişmelerden kaynaklandığı ya da dilin arkaik özelliklerin saklanması sonucu ortaya çıkan özelliklerdir. Başka bir deyişle, diğer Batı Balkan Türk ağızlarında da görüldüğü gibi, Gotse Delçev (Nevrokop) Türkçesinde -miş ekinin tek varyantlığı; çok heceli kelimelerde dar ünlülerden sadece /i/'nin bulunması; şimdiki zaman çekiminde -r, -Ar, -Ir'ın kullanılması gibi özelliklerin var olması Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerinin korunmuş olmasını göstermektedir. Ayrıca bu özellikleriyle yaşayan Türkiye Türkçesi ağızlarından “Kuzeydoğu Anadolu” ve “Doğu Anadolu” bölgeleri ile paralellik göstermektedir.

Kaynakça

- Ahmed, O. (2006): Makedonya'nın Ohri-Prespa Yöresinde Konuşulan Türk Ağızlarında Eklerin Varyantları, I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir 20106, Bildiriler I, s. 31-42.
- Eckmann (1960): János Eckmann, Dinler (Makedonya) Ağzı, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960, TDK Yayınları Ankara 1960, s.189-204.
- Friedmann (2002): Victor A. Friedman. Makedonya ve Civar Bölgelerde Balkan Türkçesi, Türkler Ansiklopedisi Cilt 20, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.455-463
- Gülsevin, G. (2015): Arkaik-Periferik Kavramı ve Bu Kavramın Tarihi Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi, International Journal of Social Science, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2771>, Number: 32 , p. 1-12, Winter III 2015.
- Günşen, A. (2009): Dil Etkileşimi Açısından Makedonya ve Kosova Türk Ağızları, Turkish Studies, Volume 4/8, Fall 2009, s. 225-254.
- Günşen, A. (2012): Balkan Türk Ağızlarının Tasnifi Üzerine Bir Değerlendirme, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4, Fall 2012, p. 111-129, Ankara, s.111-129.
- Hasan (1997): Hamdi Hasan, Makedonya ve Kosova Türkçesinde Kullanılan Atasözleri ve Deyimler, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

- Hazai, G. (1971): Anadolu ve Rumeli Ağızlarının Tasnifi Üzerine, Voprosi Tyurkologi, haz.: M. Ş. Şiralieva-K. Şestidesyatiletio Baku: Akademika AN Azerbaycan SSR, s. 84-86.
- Karahan, L. (1996): Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması, Türk Dil Kurumu, Ankara 1996.
- Karaörs, M. (2000): Kuzeydoğu Anadolu (Trabzon ve Yöresi) ve Batı Rumeli Türk Ağızlarının Ortaklığı ve Akrabalığı, Trabzon Tarihi Sempozyumu Bildirileri, Trabzon 2000, s. 89-98.
- Kowalski, T. (1933): Les Turcs Et La Langue Turque De La Bulgarie Du Nord-est,
- Kowalski, T. (1934): Osmanisch-Türkische Dialekte, Enzyklopädie des Islam, IV (S, Z), Leipzig: Leiden, s. 991-1011.
- Mollova, M. (1999): Balkanlarda Türk Ağızlarının Tasnifi, TDAY, Belleten 1996, Ankara: TDK, 167-176.
- Moşkov, V. (1904): Мошков, В. А., Турецкие племена на Балканском полуострове (Отчет о поездке на Балканский полуостров летом 1903 г.), Известия русского географического общества, Т. XI., СПб, 1904, 426-436.
- Németh, G. (1981-1982): Gyula Németh, Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1981-1982, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1981, s. 113-167.
- Olçay, S. (1995): Doğu Trakya Yerli Ağzı, Ankara: TDK.
- Şahin, H. (2006): Türkçede Şimdiki Zaman Eklerinin Zaman Belirleyicilerle Kullanımı, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 11, 2006/2, s. 213-221.
- Uzun, C. (2018): Balkanlarla İlgili Türkiye’de Yapılmış Çalışmalar, Uluslararası Türk Kültürü ve Dili Sempozyumu Bildirileri, Üsküp, Makedonya, 2018. (http://ukdasempozyum.com/ukda_tam_metin_kitab%C4%B1.pdf) (erişim 06.06.2019)